

Vido, Roman

[Platvoet, Jan G.; Molendijk, Arie L., ed. **The pragmatics of defining religion: contexts, concepts and contests**]

Religio. 2002, vol. 10, iss. 2, pp. 291-294

ISSN 1210-3640 (print); ISSN 2336-4475 (online)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/125026>

Access Date: 28. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

autora smysl náboženského synkretismu až k prolnutí s křesťanstvím v současnosti.

Soustředěný zájem o náboženský svět Mezoameriky vrcholí u Kováče terénními výzkumy současných lacandonských Mayů; první pobyt absolvoval v letech 1994-1995 v Mexiku, Guatemale a Belize; druhý pak v letech 1999-2000 v mexickém Chiapasu (viz zadní strana obálky; srov. Dalibor Papoušek, „Svět lacandonských Mayů“, *Religio* 10/1, 2002, 123-126). Jazyk Lacandonců je klasifikován ve skupině vlastních mayských jazyků společně s jazyky *itza*, *yucatec* a *mopan*. Ranější názory badatelů se poněkud odchyľují, např. Cyrus Thomas říká, že se jedná o dialekt obyvatel žijících na horním toku řeky Usumacinty, v severozápadní oblasti Guatemaly a ve východním Chiapasu. Takto rozlišuje západní a východní Lacandonce (C. Thomas – John R. Swanton, „Indian Language of Mexico and Central America, and their Geographical Distribution“, *Bull.* 44, Washington 1911, 70). Podíváme-li se na geograficko-kulturní souvztažnost v poněkud širším měřítku, pak již podle Paula Kirchhoffa („Mesoamérica“, *Acta Americana* 1, 1943, 94) jsou právě etnika hovořící mayskými jazyky součástí mezoamerického kulturního areálu, a František Vrhel (Oldřich Kašpar – F. Vrhel, *Etnografie mimoevropských oblastí, Amerika II: Mezoamerika*, Praha: SPN 1986, 5 a 16.) toto tvrzení doplňuje tezí o jejich autochtonnosti – nahlíží Lacandonce jako „bazální korpus“ v tomto areálu.

Mezoamerický kulturní areál ovšem nelze vidět pouze rastrem etnicko-jazykové klasifikace, ale v jejím rámci také prizmatem náboženských systémů, oproti ostatním areálům severoamerického kontinentu doložitelných v případě vyspělých civilizací Mayů a Aztéků archeologicky i v literárně zpracované podobě v kodexech, legendách a mýtech.

Téma náboženské synkreze různých kulturních prvků majících odlišný původ „krystalizuje“ u Kováče právě v případě Lacandonců. S odvoláním na dva masívní zdroje – na jedné straně poznatky z terénu a práce současných badatelů (vedle klasika A. Tozzer a zejména R. D. Bruce a M.-O. Marionové), na straně druhé pak původní

mayské prameny (kodexy *Dráždanský*, *Pařížský* a *Madridský*; knihy *Chilam Balaam*, *Popol Vuh* a dílo yucatánského biskupa Diega de Landy *Relación de las Cosas de Yucatán*) – autor hledá předobraz k jednotlivým božstvům lacandonského panteonu (s. 311-312). Avšak Kováče nezajímá pouze panteon samotný, mezi další položky řadí i ceremoniální předměty, nádoby či obřadní nápoj *balché*, jehož obdobu známe i z jiných částí Mexika.

S knihou *Slnko jaguára* se nám dostává do rukou zdařilé zpracování kulturně-geograficky i historicky širokého spektra náboženských systémů, či jak říká autor, „struktur Mezoameriky“. Svým komplexním přístupem k tomuto náročnému tématu, a to nejen touto, prozatím poslední publikací, se tak Milan Kováč může směle řadit mezi „naše“ (české a slovenské) i světové amerikanisty.

ZUZANA KORECKÁ

**Jan G. Platvoet – Arie L. Molendijk (eds.),
The Pragmatics of Defining
Religion. Contexts,
Concepts and Contests,
Leiden: E. J. Brill 1999, 543 s.**

Religionistika jakožto vědecká disciplína bývá vymezována s ohledem na svůj předmět jako „věda o náboženství“. Avšak co je to „náboženství“? Tato zdánlivě jednoduchá otázka se při bližším pohledu ukáže být velmi komplikovanou a její zodpovězení určitým konkrétním způsobem s sebou nese řadu důležitých implikací. Na složitost, komplexnost, ale i nespornou zajímavost problematiky vymezování pojmu náboženství upozorňuje obsáhlý sborník *The Pragmatics of Defining Religion: Contexts, Concepts and Contests*, jehož editory jsou holandsští religionisté Jan G. Platvoet a Arie L. Molendijk.

Předložený soubor statí různých autorů má svůj původ v pracovní skupině badatelů z leidského Institutu pro studium nábo-

ženství (LISOR), v níž se sešli zástupci různých humanitních disciplín (psychologie, sociologie, filozofie, antropologie a religionistiky), kteří k práci na svém projektu posléze přizvali další vědce, jejichž pole působnosti spadá do výše zmíněných disciplín. Výsledkem jejich společného úsilí i četných diskusí je pak tento sborník, skládající se celkem z dvaceti textů, jenž jsou rozděleny do 6 tematických částí. Ústřední myšlenkou celého projektu bylo nastínění koncepce pragmatického, anti-esencialistického, anti-hegemonistického a multi-dimenzionálního přístupu k náboženství, zejména pak k jeho vymezení. Takové pojetí, vyznačující se pragmatickou instrumentalitou a strategickým záměrem, je podle autorů velmi přínosným v situaci, kdy náboženství prochází významnými sociálními proměnami.

První část „Introduction“ je tvořena úvodní statí Arie L. Molendijka, v níž se objevuje výzva k pragmatickému a kontextualizovanému přístupu k problému definice náboženství. Molendijk zmiňuje pochybnosti, které panují ohledně možnosti univerzálních definic a volá po skromnějším postupu, který by vedl k určitým „podmíněným“ definicím, aniž by jej ovšem bylo možno zaměnit s úplnou definiční svévolí. Současně vyjadřuje svůj skeptický postoj k těm strategiím, které usilují o úplné opuštění samotné kategorie „náboženství“ ve prospěch jiných, vhodnějších. Podle něj „nemůžeme přebročit vlastní stín, a tudíž musíme pracovat s těmi nástroji, které máme k dispozici, jakkoli mohou být neadekvátní“ (s. 5). Cesta by se měla ubírat směrem k redefinici a opětovně promyšlení pojmu náboženství ve světle nových faktů společenského vývoje, mezi něž patří například transformace tradičních forem náboženství v pozdní moderně. Od Molendijkem navrhovaného pragmatického přístupu již nelze očekávat popis „esence“ náboženství jako takového, nýbrž tvorbu definic, které budou pokládány za „pouhé“ návrhy pro použití v rámci určitého specifického kontextu. Namísto „reálných“ definic, nastupují definice „nominální“ (či „smluvené“), v jejichž případě nemá smysl se ptát po jejich pravdivosti, nýbrž jen po

jejich vhodnosti a užitečnosti v daném dílčím kontextu.

V Molendijkově příspěvku se objevuje i důležité upozornění na fakt, že problém definice náboženství není pouze záležitostí akademického studia, nýbrž i nedílnou součástí veřejného života. Této skutečnosti si všímá druhý oddíl „Modern Contexts“. James A. Beckford se věnuje rozboru podle něj překvapivé situace, kdy v atmosféře postupující sekularizace náboženství zůstává i nadále předmětem společenských konfliktů a politických kontroverzí. Massimo Introvigne představuje náboženství nikoliv jako entitu, ale jakožto kulturní zdroj, o nějž soupeří konkurenční zájmové skupiny. „Náboženství“ zde funguje jakožto nárok vzešlý z konfliktu mezi konkrétními skupinami, které uplatňují svá práva na privilegia spjatá v dané společnosti se statutem „být náboženstvím“. Danièle Hervieu-Léger poukazuje na neadekvátnost tradičních pozitivistických sociologických teorií sekularizace, které stavějí náboženství a modernitu do protikladu a předpovídají úpadek náboženství v průběhu procesu postupující modernizace. Souběžně kritizuje esencialistický přístup k definicím náboženství a navrhuje definici vlastní, která vychází z dynamického pohledu na soudobé postavení náboženství ve světě a vnímá náboženství jako akt víry s akcentem na moment legitimizace skrze odkaz na autoritu tradice. Jacob A. Belzen si všímá fenoménu náboženství v kontextu psychologie, přičemž upozorňuje na fakt, že se psychologie nezabývá náboženství jakožto celkem, nýbrž pouze jeho specifickými aspekty. Základním objektem jejího zájmu by měla být spiritualita jakožto „závazek vůči transcenci“ a jakožto jev, který je co do obecnosti nadřazen náboženství, jež tak tvoří pouze jednu z jeho variant.

Třetí sekce „Conceptual Changes“ obsahuje stati, v nichž si jejich autoři všímají posunů ve vývoji pojmu náboženství v rámci jimi vybraných oblastí. Ernst Feil zde srovnává pojetí dvou významných teologů 18. století – Christiana Wolffa a J. Ch. Edelmann, a to s ohledem na tradiční dvojí výklad etymologie termínu *religio*, kdy Wolff je prezentován jako zastávce té verze, která

náboženství chápe s odkazem na ritualistickou stránku, zatímco Edelman je zmíněn v souvislosti s interpretací náboženství v pojmech lásky a znovusjednocení. Arie L. Molendijk analyzuje práci německého teologa a filozofa Ernsta Troeltsche, který se mj. zabýval rozborem geneze a role vědy o náboženství, a to zejména ve vztahu k teologii. Wouter W. Belier se soustřeďuje na příspěvek ke zkoumání náboženství, který představovala skupina francouzských antropologů a sociologů sdružená okolo Émila Durkheima a revue *Année sociologique*. David M. Wulff předkládá nástin vývoje konceptualizace náboženství v rámci psychologie náboženství od W. Jamese přes S. Freuda a C. G. Junga až k současným badatelům na tomto poli.

Ve čtvrtém oddíle „Methodological Issues“ se vybraní autoři věnují některým metodologickým otázkám spjatým s definováním náboženství. Henrik J. Adriaanse přistupuje k dané problematice z pozic filozofie náboženství. Tato disciplína se podle něj nezajímá o náboženství jako empirický jev, tj. o jeho jednotlivé empirické podoby, nýbrž jejím centrálním zájmem jsou náboženské ideje. Sám autor se pak pokouší předložit vlastní verzi akademické definice náboženství. Jan G. Platvoet diskutuje samotnou otázku po možnosti definovat náboženství v situaci aktuální diverzity náboženství ve světě. James L. Cox upozorňuje na roli předběžné intuice při zkoumání určitého jevu a na potřebu její reflexe. André F. Droogers si všímá duality mezi vědeckým (vnějším) a náboženským (vnitřním) pohledem na náboženství. Zavádí do zkoumání problematiky náboženství pojem tzv. metodologického ludismu, který souvisí s konceptem hry, jenž má být nástrojem pro pochopení náboženství i jeho studia. Hru přitom autor pojímá jako schopnost zacházet simultánně se dvěma či více způsoby klasifikace reality. Navýsost důležitý je zde onen hře inherentní moment neustálého vědomí dvou řádů. Takový postup pak může být velmi podnětným příspěvkem při studiu náboženství. Jan A. M. Snoek se zabírá definicemi náboženství v rámci empirických věd o náboženství. Pozornost věnuje obecnějším souvislostem problematiky definic

(např. jejich různým typům) i konkrétním definicím vybraných autorů. V závěru svého příspěvku přichází s vlastní definicí náboženství, která je inspirována C. Geertzem. Náboženství vnímá jakožto jeden z kulturních systémů, přičemž jeho definici buduje podle vzoru klasické definice, tj. jako spojení *genus + differentia specifica*.

Předposlední, pátá část „Definition Proposals“ navazuje do jisté míry na předchozí a skládá se z příspěvků pěti autorů, z nichž se každý snažil po předběžných úvahách navrhnout vlastní pracovní definici náboženství. Wouter J. Hanegraaf nejprve analyzuje některé ze známých definic náboženství a posvátna, aby posléze prezentoval svou vlastní třísluškovou definici, která rozlišuje mezi *religion*, *religions* a *spiritualities*, čímž umožňuje vyrovnat se s problémem proměny forem náboženství v moderních sekularizovaných společnostech. P. Byrne si v souvislosti s diskusí ohledně obtížnosti definování náboženství všímá konceptualizace náboženství jakožto polyteticke třídy (tj. na základě tzv. *family resemblance*), s níž ovšem není spokojen. Sám proto nabíjí svou tzv. morální definici náboženství, která podle něj umožňuje sjednocení funkcionálního a substančního přístupu k definici náboženství a zároveň je dobře uzpůsobena zájmům různých disciplín a jejich různým přístupům. Merten B. Ter Borg volá po rozšíření rozsahu konceptu náboženství pro účely hlubšího porozumění. K tomu podle něj vede, je-li náboženství vnímáno nikoli jako instituce, nýbrž jako funkce (u něj konkrétně jako funkce překonávání lidské konečnosti postulováním něčeho, co leží mimo tuto konečnost). Jeppe S. Jensen volí sémantický přístup k diskutované problematice a dochází k vymezení náboženství jakožto komunikačního sémantického univerza, které se od jiných univerz tohoto typu liší svým vztahem (odkazem) ke kontraintuitivním nadpřirozeným entitám. Hetty Zocková přistupuje k otázce definice v kontextu moderní psychoanalýzy. Zjišťuje, že nový – relační pohled na náboženství v rámci psychoanalýzy souvisí s proměnou perspektivy, s níž je nahlíženo na lidské Já. Autorka upozorňuje, že v této souvislosti hraje klíčovou

úlohu koncept víry (*faith*), kdy je pak náboženství nahlíženo jakožto realizace víry.

Závěrečná sekce „Epilogue“ je tvořena rozsáhlejší státi jednoho z editorů – Jana G. Platvoeta, která nejprve sleduje sémantickou historii západního konceptu „náboženství“ a všímá si jednotlivých významových posunů v jejím průběhu. Reflektuje přitom „sociogenetiku“ těchto posunů, tj. vliv společenských podmínek na utváření konkrétních významů daného konceptu. Posléze metodologicky reflektuje problematiku definování náboženství v současných podmínkách. V závěru přináší argumenty ve prospěch užívání pragmatického přístupu k definicím náboženství, který je nehegemonický a který si uvědomuje a respektuje kontextuální podmíněnost každého úsilí o definici náboženství, čímž se vrací k základní ideji celého sborníku.

ROMAN VIDO

Donald Wiebe, The Politics of Religious Studies. The Continuing Conflict With Theology in the Academy.

New York: St. Martin's Press
1998, 332 s.

Donald Wiebe je jedním z nejvýznamnějších religionistů současnosti a zejména jeho příspěvkům k problematice teorie religionistiky a filozofie náboženství se dostalo širokého ohlasu. Recenzovaná publikace není monografií v pravém smyslu, je sborníkem zahrnujícím Wiebeho studie a publikované referáty z let 1986-1997. Jejich tematickým svorníkem je otázka vymezení religionistiky jako akademické disciplíny, jejíž předmět studia – náboženství jako zvláštní druh lidské aktivity – je přístupný všem badatelům. Těm by podle autora mělo jít pouze o porozumění a vysvětlení, nikoli o angažovanost ve prospěch náboženství. Jednotlivé příspěvky jsou kritickým pohledem na dějinné i současné peripetie, jimiž

religionistika prochází. Wiebe vychází jak z mezinárodního srovnání, tak zejména z podrobné znalosti situace a vlastní zkušenosti na poli religionistiky ve Spojených státech a Kanadě. Právě jeho osobní zkušenost ho vedla ke spojení řady dílčích příspěvků do jednoho svazku s cílem jednoznačně ukázat jasnou hranici mezi vědeckým studiem náboženství a náboženstvím samým, jejíž přestupování by v akademickém prostředí mělo být považováno za zcela nepřijatelné.

Jedním z podnětů k soubornému vydání těchto kritických pohledů na religionistiku se stala probíhající diskuse o jejím místě a roli ve studijních programech moderních univerzit. Vyvolává ji – zejména v severoamerickém prostředí stále živá – otázka, zda je či není religionistika (*religious studies*) předurčena k možné záchraně společnosti před sekularizací. Wiebe v řadě svých příspěvků poukazuje na skutečnost, že se religionistika téměř stává vstupní branou pro znovuuvedení náboženství do univerzitních programů. Takové pojetí religionistiky jednoznačně odmítá jako revizionistické a označuje je za pokus akademické studium náboženství znovu včlenit či přímo podřídit nábožencko-teologickým zájmům. Proto také vztah religionistiky a teologie v podtitulu své knihy označuje jako konfliktní. Podstatu konfliktu vidí spíše v rovině politické a ideologické, nikoli vědecké, protože je vyvolán snahou podřídit zájmy jedné instituce (studia náboženství) zájmům druhé (náboženství). Souvislosti tohoto konfliktu Wiebe naznačuje pomocí analogie mezi založením politického diskurzu a založením politologie jako akademické disciplíny. Diskurz, v jehož rámci je ustavena věda, není sám o sobě vědeckým diskurzem, což však neznamená, že by otevřeně nebo skrytě posvědčoval vyhlásování kulturně specifického světového názoru nebo ideologie. Jinými slovy, založení vědy je politickým aktem (*the politics of religious studies*), který vědomě usiluje o vyloučení hodnotových měřítek z vědeckého uvažování. Výjimkou je podle něj jediná hodnota zvaná „objektivní poznání“ (s. XI; kap. 16, 279-295).

Pro ilustraci svého stanoviska využívá Wiebe příměru politologie a politiky z kni-